

Frågor, svar och icke-svar i politiska intervjuer

En samtalsanalys

MATS EKSTRÖM

Det vet man väl att politiker inte svarar på frågor. Ungefär så kan vi sammanfatta en populär föreställning om politiker. Utan att kunna referera till systematiska studier tror jag mig kunna påstå att många (inte bara i Sverige) har en negativ bild av politikens agerande i intervjusituationer. Politiker svarar inte på frågor, de undviker att svara, utnyttjar intervjusituationerna för att framföra sin egen politik och vinna poänger genom att smutskasta andra (jfr Harris 1991, Bull och Mayer 1993). I denna artikel skall jag närmare undersöka hur väl denna föreställning stämmer med politikens faktiska agerande i intervjusituationer.

Två frågor skall undersökas i artikeln:

1. Är det så att just politiker är särskilt dåliga på att besvara frågor när de intervjuas i medierna?
2. Vilka är orsakerna till att politiker undviker att besvara frågor (när de nu gör det)? Föreställningen ovan antyder att det skulle ha något att göra med just rollen som politiker, några särskilda egenskaper hos just politiker som ligger bakom oviljan att svara på frågor. Stämmer detta, eller finns det andra förklaringar?

Den metod som tillämpas i artikeln är en form av samtalsanalys. Artikeln är indirekt en argumentation för den detaljerade samtalsanalysen som *ett* sätt att studera den medialiserade politikens strukturella villkor. När politiker framträder i medierna sker det i allt väsentligt inom ramen för journalistiska intervjuer (Corner 1999, Ekström 2000). Det är med svar på frågor som politiker tillåts tala i tv och radio. Intervjuer är en form av institutionaliserade

samtal som strukturerar – möjliggör och begränsar – politikens agerande i offentligheten (jfr Zimmerman och Boden 1991). Intervjun är samtidigt en situationsbestämd interaktion där aktörerna – genom att tillämpa olika språkliga strategier – skapar förutsättningar för, och svarar på, varandra. Genom samtalsanalyser kan vi upptäcka sådana strukturer och mekanismer som är grundläggande för politikens medialisering. Några av dessa behandlas i denna studie (jfr Ekström 2000).

Tidigare forskning

Det finns ett antal studier som undersökt politikens svar på intervjufrågor. Harris (1991) presenterar en studie som enligt henne bekräftar att politiker i stor utsträckning undviker att svara på frågor. Datamaterialet består av sju intervjuer med politiker i radio eller tv. Analyserna visar att endast 39% av svaren var direkta svar på frågor. 38% var det Harris kategoriserar som indirekta svar och 23% var icke-svar (vad Harris benämner som utmaningar eller undvikanden). Harris jämför detta resultat med resultat från studier av intervjusvar i andra diskurser och institutionella sammanhang: domstolsförhör, polisutfrågningar, intervjuer av patienter i medicinska samtal etc. Harris konstaterar att förekomsten av direkta svar är betydligt lägre bland politikerna jämfört med samtliga andra intervjuade grupper. Hon formulerar en av slutsatserna på följande sätt:

First, there does seem to be empirical evidence for the widespread public perception that politicians are evasive, at least in political interviews. Especially when compared with other respondents, they demonstrate ... a

disproportionately low percentage of Direct Answers (Harris a.a. s. 93).

Frågan är vilka slutsatser vi kan dra av detta? (Tyvärr är Harris datamaterial vad gäller intervjuerna i andra institutionella sammanhang bristfälligt presenterat.) Är det politikerna eller samtalssituationen, diskursen med tillhörande frågor, som är särskiljande? Kanske är det så att skillnaderna inte har att göra med vem som intervjuas utan de frågor som ställs i olika sammanhang. Harris drar slutsatsen att *politiker* är undvikande. Men det kan lika väl vara så att *diskursen* med tillhörande *frågor* skapar undvikanden. Det finns som jag ser det åtminstone två sätt att studera detta närmare. För det första att jämföra svar från olika grupper av intervjuade, vilka intervjuas i samma institutionella och diskursiva kontext. Om det fortfarande är så att politikernas svar skiljer sig från övriga grupper som intervjuas i samma sammanhang så stärker detta Harris slutsats. För det andra kan vi närmare undersöka diskursen och de frågor som följs av icke-svar, detta i syfte att pröva hypotesen att frågorna har en avgörande betydelse. Den studie som presenteras i denna artikel är designad för att kunna undersöka just dessa förhållanden (se metodavsnittet nedan).

Bavelas m fl (1988) argumenterar för att politikernas undvikande svar är ett resultat av den enskilda kommunikativa situationen och inte av några särskilda egenskaper hos den svarande. Det är den politiska intervjuens karaktär som skapar undvikande svar. Denna slutsats baserar forskarna på en experimentell studie där individer ställts inför hypotetiska situationer. Undvikanden skapas enligt Bavelas m fl i situationer där politiker förväntas svara men där inget av de olika tänkbara svaren är tillfredsställande, attraktiva. Undvikanden kan sägas Bavelas m fl betraktas som "a skilful answer to a problematic situation" (a.a., s. 139).

Bull och Mayer (1993) presenterar en studie av åtta politiska intervjuer med Margaret Thatcher och Neil Kinnock. I studien analyseras olika typer av icke-svar. Bull och Meyer kan bl a konstatera en hög grad av överensstämmelse vad gäller den relativa förekomsten av olika typer av icke-svar i intervjuerna med de två politikerna. De vanligaste typerna av icke-svar var vad de kallar "making political points" och "attacking the question". Sammantaget var mer än hälften av svaren i intervjuerna icke-svar (56% av Thatchers svar och 59% av Kinnocks). Detta ger enligt Bull och Meyer empiriskt stöd åt den populära föreställningen att politiker ofta undviker att svara på frågor.

Ett teoretiskt perspektiv för att förklara icke-svar

Ett syfte med denna studie är att undersöka *varför* politiker inte svarar direkt på frågor (i de fall då de faktiskt inte gör det). En tänkbar förklaring är att icke-svaren är uttryck för politiska strategier. När det framstår som strategiskt olämpligt (känsligt, avslöjande) att svara direkt undviker politiker att göra det. I strategiskt syfte utnyttjar politiker situationen för att föra fram sina budskap och vinna politiska poänger. Jag ställer mig tveksam till denna förklaring av två skäl. För det första är den delvis förknippad med ett cyniskt perspektiv på politiken. Politiska handlingar reduceras till strategier för kortsiktiga framgångar. Denna cynism är väl utbredd i mediernas analys av politiken men min hypotes är att den bara i begränsad omfattning kan förklara politikernas handlande (jfr Ekström och Andersson 1999). För det andra lägger detta förklaringsperspektiv för stor vikt vid den enskilda aktörens intentioner och för liten vikt vid den dialog och interaktion som utgör kärnan i ett samtal (t ex en intervju). Ett intervju svar är inte en monolog utan en del i en dialog, där yttranden alltid är ett svar på något (Linell 1998, s. 91).

Mot bakgrund av detta finner jag den typ av förklaring som Bavelas m fl (1988) föreslår mer tilltalande. Här fokuseras inte politikernas intentioner utan egenskaper i själva interaktionen. Icke-svaren är ett resultat av den situation som frågorna skapar och ställer den svarande inför. Men även denna situationella (microorienterade) förklaringsmodell har begränsningar. Ett centralt argument i denna artikel är följande: Interaktionen på en micronivå måste relateras till ett större sammanhang för att vi skall kunna identifiera de mekanismer som påverkar politikernas agerande i intervjusituationer.

Den studie som presenteras i denna artikel är en microanalys i den meningen att den bygger på detaljerade studier av social interaktion. Den sociala interaktionen relateras samtidigt till olika aspekter av den omgivande kontexten (se figur 1 och 2 nedan). Microanalysen har stor, men likafullt begränsad, förklaringskraft. För att förklara politikernas talhandlingar krävs en ansats innehållande flera analysnivåer. Förklaringar som fokuserar mekanismer på enbart en nivå kan vara analytiskt väl motiverade (analytiska avgränsningar är en förutsättning för all forskning) men som förklaringar kan de aldrig vara annat än partiella.

Jag har valt att utgå från en analysmodell innehållande fyra nivåer. Dessa nivåer är relaterade till

Figur 1. Förklaringar till icke svar

Nivå 1: Fråga-svar	Icke-svaret som genererat av den föregående frågan. Exempel: En ja/nej fråga som innehåller ett påstående (en premiss) som den svarande inte kan ställa upp på varför han inte heller kan svara ja eller nej på frågan.
Nivå 2: Turtagningens konkreta form	Icke-svaret som genererat av den specifika turtagning som svaret är en del av. Exempel: Frågan avbryter den svarande som ignorerar frågan för att kunna fullfölja sitt yttrande.
Nivå 3: TV-journalistikens samtalsgenrer	Icke-svaret som genererat av den specifika genre eller hybrid av olika genrer som i sin tur innehåller regler och normer för den svarandes agerande. Exempel: När samtalet är en blandning av utfrågning och debatt kan detta innebära att deltagarna uppfattar en fråga som en allmän inbjudan i debatten. Frågan fungerar inte som en frågande talhandling.
Nivå 4: En medialiserad politisk offentlighet	Icke-svaret som en reaktion på politikers situation i en medialiserad offentlighet, där politikers legitimitet är beroende av televisionens och journalistikens sätt att fungera. Exempel 1: Televisionen skapar förberedda och ofta välregisserade samtal med stort offentligt genomslag. Detta bidrar till att deltagarna förbereder sina framträdanden noga och kan säga en och samma sak oavsett om det är ett svar på den fråga de får eller inte. Exempel 2: I en situation där intervjuare/journalister har makten över samtalets agenda genom de frågor de ställer kan icke-svar vara det enda sättet för den svarande att förskjuta agendan för att kunna säga något som denne anser vara viktig men som intervjuaren inte frågar om.

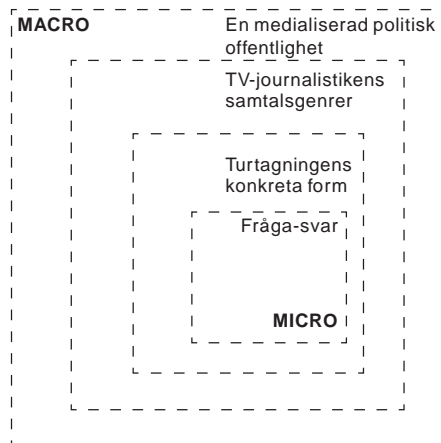
varandra men vi kan samtidigt särskilja dem med avseende på de nivåspecifika egenskaperna.

Mekanismer på dessa olika nivåer bidrar tillsammans till att skapa den situation som politiker agerar i när de får (eller tar) turen i en intervju i tv. Dessa nivåer kan sägas ingå i, och utgöra förutsättningar för, varandra. Nivåerna kan emellertid inte reduceras till varandra. Varje nivå inbegriper sär-

skiljande (emergenta) egenskaper. Om vi utgår från microperspektivet så innebär varje nivå en vidgad contextualisering av analysen av fråga och svar. I figur 2 illustreras detta.

Som Heritage (1985) framhållit påverkas yttranden och turtagning i en journalistisk intervju av det faktum att samtalet är producerat för "overhearers" (t ex tv-tittare). Ett uttryck för detta är att inter-

Figur 2. Analysnivåer

vjuaren undviker att använda hörbara sk ”continuans” (mm, ohh, aha) som tredjeturer, eftersom sådana ger intryck av att intervjun är till för intervjuaren och inte för tv-tittarna. Istället använder intervjuaren tredjeturen för att ställa en ny fråga. Ett annat uttryck för hur journalistens yttranden anpassas till tv-tittarnas närvaro är de summeringar som lyfter fram och formulerar om något i det föregående svaret så att detta får särskilt högt nyhetsvärde. Svar i journalistiska intervjuer är självklart också producerade inför en anonym publik. Svaren kan i själva verket vara adresserade till intervjuaren, de andra i studion samt tv-tittarna på en och samma gång.

Denna studie är inspirerad av ett dialogiskt synsätt. Kännetecknande för detta är att yttranden betraktas som responser på något. Linell beskriver detta synsätt på ett träffande sätt, med hänvisning till Bakhtin:

Since we can never ignore the interactional and contextual aspects, it is possible to argue that dialogism regards every cognitive and/or communicative act as an “answer”, as *responsive* to something (often only implicit) in the contexts (Linell 1998, s. 35f).

Svar i intervjusituationer är alltid responser i en dubbel mening. De är responser på ett föregående yttrande (oftast en fråga) men de är samtidigt responser på en rad andra aspekter av den aktuella situationen. Figur 1 och 2 ovan, innehållande olika nivåer, syftar till att peka på några centrala aspekter av den kontext som svar kan vara responser på. Icke-svar kan ses som reaktioner på olika aspekter av den situation som den svarande agerar i. Att inte svara är också ett svar.

Metod och material

Det empiriska materialet i denna studie är hämtat från programmet *Speciellt*, som producerats av Sveriges Television. Jag har medvetet valt ett program som gör det möjligt att jämföra olika gruppers benägenhet att svara/inte svara på frågor, detta inom ramen för samma genre. I programmet deltar såväl politiker som forskare, journalister, tjänstemän etc. Därmed inte sagt att kontexten är exakt densamma. En helt avgörande del av den kontext som påverkar svaren är frågorna. Det är naturligtvis tänkbart att frågorna formuleras delvis olika beroende på vem de riktas till.

Jag har studerat samtliga program under 1999 där minst en politiker deltog (sammanlagt tio program). År 1999 sändes *Speciellt* söndag kväll var-

annan vecka. Programmet presenterades av Sveriges Television som en fördjupning av nyhetsprogrammen. Programmet leddes av två programledare som riktade frågor till vanligen mellan fem och åtta personer. Samtalen kan karaktäriseras som flerparsintervjuer där de flesta turerna gick via journalisternas frågor, men i vissa fall övergick samtalen också till en debatt där de medverkande tog eller fick ordet utan att detta föregåtts av en fråga.

Studien innehåller två delar. För det första en kvantitativ del som undersöker den relativa förekomsten av olika typer av svar. För det andra mer ingående analyser av samtalsituationen och de frågor som föregår olika typer av icke-svar. Tyngdpunkten ligger på den andra delen.

För den kvantitativa studien har samtliga svar kodats utifrån ett kodschema. Som Bull (1994) framhåller är det långt ifrån självklart vad som skall karaktäriseras som svar respektive icke-svar. Svaren befinner sig snarast på ett kontinuum från ett fullständigt svar till ett utpräglat icke-svar. Därmed finns enligt Bull (1994) åtminstone tre typer av svar: implicita svar, ofullständiga svar och avbrutna svar. Det kodschema som jag använt innehåller åtta typer av svar och bygger i stor utsträckning på Bull (1994) men även på Harris (1991).

1. Direkta svar = Svarsturer som t ex vad gäller ja/nej frågor svarar explicit ja, nej, kanske, självklart etc.
2. Implicita svar = Svarsturer som vad gäller ja/nej frågor inte formulerar ett explicit svar men där man av svaret ändå kan dra slutsatsen att det är ja eller nej.
3. Ofullständiga svar = Svarsturer som bara till viss del ger ett svar på frågan (se kommentarer nedan).
4. Avbrutna svar = Sådana fall där vi inte kan veta om den intervjuade var på väg att svara eftersom han/hon blir avbruten av intervjuaren.
5. Undvikande = Den svarande gör anspråk på att svara och upprätthåller den ämnesmässiga koherensen men svarar ändå inte på frågan. Ett exempel är när den svarande svarar på en delvis annan fråga.
6. Utnyttjande = Den intervjuade använder turen för att yttra sig i ett delvis annat ämne, för att ta upp en annan argumentation.
7. Utmaning A = Svarsturer där den svarande ifrågasätter påståenden eller antaganden i frågan istället för att svara på den.

8. Utmaning B = Svarsturer där den svarande på något sätt utmanar frågans styrande kraft som talhandling detta genom att på något sätt tala om att den frågan svarar jag inte på eller den frågan går inte att svara på.

Var och en av dessa åtta svarstyper kan vara svar på en av tre olika typer av frågor: (1) Ja/nej frågor; (2) Frågor som börjar med vem, vad, vilka, varför, hur etc; (3) Alternativfrågor (Bull 1994).

Vissa typer av svar har visat sig vara särskilt svåra att skilja ut. Det gäller framför allt kategorin "ofullständiga svar". Bull (1994) definierar ofullständiga svar som dels sådana svar där den svarande bara besvarar en av två frågor som ingår i samma frågekonstruktion, dels sådana svar som bara delvis svarar på en och samma fråga. Den första typen av svar har jag ej kategoriserat som ofullständiga. Istället har jag kategoriserat svaret utifrån den fråga som den svarande väljer att besvara. Motivet är följande. Det är ganska vanligt att intervjuaren i en och samma frågetur börjar med att formulera en fråga men avslutningsvis landar i en annan. Frågor konstruerade på detta sätt är knappast förknippade med förväntningar om att den intervjuade skall besvara båda frågorna. Om den svarande tar den fråga som det hela landar i på allvar och besvarar den direkt så har jag kategoriserat detta som ett direkt svar. Återstår då den andra typen av ofullständiga svar. Problemet med denna kategori är att det i praktiken är mycket svårt att avgöra gränserna för vad som är ofullständigt och inte. Det blir en subjektiv bedömning att avgöra när ett svar blir fullständigt. Jag har i analyserna enbart kodat uppenbart ofullständiga svar. Med tanke på problemen med denna kategori har jag inte lagt någon större vikt vid den i analyserna.

Den kvalitativa analysen har en samtalsanalytisk inriktning. Jag har begränsat analysen till samtliga icke-svar på ja/nej frågor. Ett antal olika orsaker till icke-svar har identifierats, inom var och en av de fyra nivåerna i analysmodellen. Dessa exemplifieras i artikeln. Analysen gör inga som helst anspråk på att vara uttömmande. Genom ytterligare analyser av denna samtalsgenre, men också andra genrer, är det möjligt att identifiera andra mekanismer som genererar icke-svar.

Innan vi går in på resultatet av analyserna krävs en kommentar vad gäller analysernas förklarande ambitioner. En studie av detta slag kan inte göra anspråk på att definitivt avgöra orsakerna till att en enskild person i en bestämd situation väljer att använda svarsturen för att formulera någon typ av

icke-svar. Utifrån den micro-orienterade analysen kan vi få kunskap om de mekanismer som på ett eller annat sätt påverkar ett samtal men vi kan aldrig avgöra definitivt varför en viss person agerar på ett visst sätt i en konkret situation. För detta skulle krävas att vi inte bara kände till samtalets struktur och villkor utan även den enskildes handlingsmotiv. Men, och detta är viktigt, det är inte heltäckande förklaringar av konkreta handlingar i specifika situationer som jag är ute efter. Ambitionen är istället att kunna identifiera mer generellt förekommande mekanismer som (tillsammans med andra mekanismer) bidrar till de konkreta händelserna (icke-svaren).

Resultat av den kvantitativa studien

Fördelen med den design som tillämpas i denna studie är att vi kan jämföra den relativa förekomsten av olika svar mellan olika grupper av svarande som intervjuats inom samma genre/tv-format. Studien visar att andelen icke direkta svar bland politikererna är närmast identisk med motsvarande siffra för samtliga intervjuade. För varje typ av svar överensstämmer den procentuella andelen nästan helt med samtliga intervjuade. Det är små variationer i siffrorna. En skillnad mellan de olika grupperna av svarande kan vara värd att notera. Forskarna är den grupp som är sämst på att svara direkt på frågor medan journalisterna ger direkta svar i något större utsträckning än övriga. Det rör sig dock om små variationer. Den viktigaste slutsatsen av denna del av studien är att politiker inte är sämre än andra att svara på frågor. Överensstämmelsen mellan olika grupper tyder på att diskursen, samtalsformen, har avgörande betydelse för de svarandes benägenhet att svara på frågor.

När politikerna inte svarade på frågor direkt eller indirekt var det vanligast att de svarade undvikande, dvs upprätthöll den ämnesmässiga koherensen och formulerade ett svar som dock svarade på en delvis annan fråga. Detta skedde i 15% av svaren. Näst vanligast var de utmanande svar som innebar att den svarande visade att den frågan kan eller vill jag inte svara på (6%).

Orsaker till icke-svar Nivå 1: Frågekonstruktionen

I detta avsnitt behandlas frågan om hur frågekonstruktioner kan provocera fram icke svar (undvikande, utnyttjande och utmanande svar) i poli-

Tabell 1. Svar från olika grupper av intervjuade i programmet *Speciellt*

Typ av svar	Intervjuade					
	Politiker	Journalister	Forskare	Intresseorg.	Övriga	Samtliga
Direkta	143 (64%)	42 (71%)	19 (56%)	23 (68%)	61 (63%)	288 (65%)
Indirekta	19 (9%)	5 (8%)	3 (9%)	4 (12%)	6 (6%)	37 (8%)
Ofullständiga eller avbrutna	1 (0.5%)	0 (0%)	2 (6%)	1 (3%)	2 (2%)	6 (1%)
Undvikande	33 (15%)	5 (8%)	6 (18%)	4 (12%)	14 (14%)	62 (14%)
Utnyttjande	3 (1%)	4 (7%)	4 (12%)	1 (3%)	2 (2%)	14 (3%)
Utmaningar Typ A	9 (4%)	2 (3%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	11 (2%)
Utmaningar Typ B	14 (6%)	1 (2%)	0 (0%)	1 (3%)	12 (12%)	28 (6%)
Summa	222(100%)	59(100%)	34(100%)	34(100%)	97(100%)	446(100%)

tiska intervjuer. Utgångspunkten är att jag betraktar frågorna som handlingar vilka försätter den svarande i en specifik situation. Det är denna situation som skall analyseras på en micronivå. Sådana aspekter av situationen som inte har att göra med den föregående frågan analyseras ej.

Av samtliga 270 svar på ja/nej frågor var 33 (12.0%) undvikande, 20 (7.5%) utmanande och 8 (3%) utnyttjande. (Dessa siffror överensstämmer ej med siffrorna i tabell 1 eftersom de senare gäller alla frågor och inte bara ja/nej frågorna.) Av den kvantitativa studien framgår att det inte var vanligare att politiker svarade undvikande, utmanande eller utnyttjande när de fick ja/nej frågor. Variationerna mellan grupperna av svarande är marginella.

Undvikande och utmanande svar kan vara ett skickligt sätt att hantera en ja/nej-fråga som är konstruerade på ett sådant sätt att både ja och nej säger något som den svarande inte vill säga. Frågan försätter den svarande i en problematisk situation som inte går att lösa med ett ja eller nej (jfr Bavelas m fl 1988). I många fall kan undvikande och utmaning vara två rimliga alternativ i en sådana situation.

Men vad är det då i frågan som försätter den svarande i denna situation? Jag skall här presentera några olika typer av frågekonstruktioner som kan fungera som orsaksmekanismer. Frågekonstruktionernas karaktäristika illustreras med ett antal exempel från programmet *Speciellt*.

De transkriptioner som gjorts för exemplen nedan är inte mer detaljerade än vad jag ansett vara nödvändigt för de aktuella analyserna. Pauser har t ex inte transkriberats. Däremot är samtidigt prat markerat med en hake [, transkriptörens kommentarer inom parentes () och yttranden som fortsätter på ny rad är markerade med >>.

Summerande följdfrågor som prioriterar nyhetsvärdet och genererar icke svar

Sekvensen i exempel 1 innehåller tre ja/nej frågor. Samtliga är (syntaktiskt) formulerade som påståenden men i praktiken har de funktionen av ja/nej frågor. Politikern svarar direkt (ja eller nej) på de två första (rad 7 och 10). Den sista frågan (rad 11) följs dock av ett undvikande svar (rad 13-15).

De tre frågorna är samtliga vad vi kan kalla *summerande följdfrågor*. Intervjuaren knyter tillbaka till ett yttrande från den svarande och sammanfattar eller drar slutsatser av vad den svarande sagt. Denna typ av följdfrågor kan representera ett flertal olika typer av handlingar. I vardagliga samtal förekommer det att vi gör sådana summeringar för att försäkra oss om att vi uppfattat något på rätt sätt, kanske för att detta är viktigt för vårt eget agerande. Ett exempel. Jag har frågat någon om en vägbeskrivning och efter en lång beskrivning frågar jag igen "så det är alltså andra vägen till höger efter kiosken". Den summerande följdfrågan ställer jag för att det är viktigt för mig att jag inte har missuppfattat.

I tv-journalistiken är de summerande följdfrågornas funktion nära relaterad till åtminstone tre förhållanden som är grundläggande för journalistiska intervjuer: (1) att intervjun sker inför en publik; (2) journalistikens kritiskt granskande anspråk; (3) journalistikens orientering mot det tillspetsade, kontroversiella och sensationella.

De summerande följdfrågorna kan i journalistiken vara ett sätt att hjälpa tittarna/lyssnarna att dra ut det väsentliga ur ett svar som i vissa fall kan vara svårtolkat. De två första följdfrågorna i exemplet ovan kan delvis tolkas som ett uttryck för

Exempel 1 (Speciellt 1999 04 11)

J = Journalist

E = Engkvist, socialminister

- 1 E: men det andra som är viktigt det är ju frågan om
2 förskrivningsrätten alltså det är inte alldeles säkert att just
3 läkarlegitimation ska vara tillräcklig grund för att förskriva läkemedel
4 som är subventionerade utan det kan ju vara så att den här ska vara
5 kopplad till att du har en uppgift i sjukvården ahh
6 J: du tänker alltså inskränka läkarnas rätt att skriva ut recept
7 E: ^lnää jag tänker inte jag tänker inte
8 utan jag menar att vi ska utreda frågan
9 J: ja men det är det du funderar på
10 E: ja vi tillsätter nu en utredare som ska se över detta
11 J: ^ldu litar inte på svenska
12 svenska doktorer
13 E: nämen när kostnaderna ökar såhär och vi vet om att det finns en
14 påtaglig överförskrivning så är det klart att vi måste se på alla delar
15 men nåt färdigt förslag har vi ju inte /.../

detta. Men frågorna är samtidigt uttryck för något annat och detta blir särskilt tydligt i den sista frågan. De är, som jag tolkar det, ett uttryck för journalistikens strävan att dra ut sensationella nyheter ur politikerns intervju svar.

Följdfråga ett (rad 6) och tre (rad 11) ovan är uttryck för tillspetsningar som görs inför en publik av tittare. Kännetecknande för dessa följdfrågor är att de representerar nyhetsanpassade omformuleringar av den intervjuades yttrande. Socialministerns formulering i den första turen är försiktig när han säger att det inte är "... *alldeles säkert* att just läkarlegitimation ska vara tillräcklig grund för att förskriva läkemedel som är subventionerade ...". Journalistens följdfråga formulerar om detta till: "*du tänker alltså inskränka* läkarnas rätt att skriva ut recept". Politikern svarar nej på detta. I följdfråga tre spetsar intervjuaren till summeringen ytterligare och gör nu om politikerns yttrande till en kontroversiell och minst sagt anmärkningsvärd handling: socialministern *litar inte på* svenska doktorer.

Innan jag går in på politikerns sätt att hantera den situation som den sista följdfrågan ställer honom inför vill jag betona en viktig sak. Varken den första eller tredje frågan leder till att politikern i sitt svar bekräftar den summering som följdfrågan presenterar. Journalisten är säkerligen inte överraskad. Det är självklart att socialministern inte kan säga att han inte litar på svenska läkare. Frågorna är inte alls formulerade som de mest rimliga sammanfattningarna. Tvärtom är de formulerade på ett sådant sätt att det är på förhand närmast givet att den svarande inte kan hålla med om sammanfatt-

ningen. Frågan är inte heller formulerad för att journalisten vill veta hur det är. Journalisten vet att ett av alternativen ja/nej är uteslutet. Men varför formuleras den sammanfattande följdfrågan då på detta sätt? Jo därför att intervjuaren använder turen för att påvisa något sensationellt, något av nyhetsvärde. Frågans funktion är oberoende av om den svarande bekräftar den eller ej. Den sammanfattning som journalisten presenterar för tittarna får knappast mindre genomslag bara för att politikern inte bekräftar den.

Varför svarar då inte politikern på den tredje frågan. En förklaring skulle kunna vara att politikern inte uppfattade intervjuarens yttrande som en fråga utan som ett påstående. I den konkreta situationen framstod dock yttrandet som en frågande talhandling. Det specifika med summeringen i frågan är att den är formulerad som om den vore en närmast logisk följd av vad den svarande tidigare har sagt, samtidigt som den innebär en tillspetsning och generalisering som den svarande inte kan acceptera. Att formulera om utredningsförslaget till ett uttryck för att *inte lita på* är en tydlig tillspetsning. Det är en generalisering dels så till vida att det talas om svenska doktorer i allmänhet, dels så till vida att det inte längre handlar om en viss fråga (förskrivningsrätten) utan överhuvudtaget.

Denna ja/nej fråga ställer politikern inför en besvärlig situation. Ett bekräftande svar skulle troligtvis gå emot både vad han anser och vad han (oavsett vad han anser) i egenskap av socialminister kan säga offentligt om en hel yrkeskår. Ett förnekande svar skulle ifrågasätta den implicita logiken och därför avkräva en förklaring (intervjuaren

förankrar ju frågan i vad politikern sagt tidigare). Politikern har rimligen tre alternativ.

1. Att förneka och svara ungefär "joo det gör jag visst" för att sedan förklara ytterligare en gång vad han menar.
2. Att utmana och ifrågasätta journalistens slutledning genom att t ex svara: "Det har jag inte alls sagt. Att tillsätta en utredning är väl inte det samma som att inte lita på läkarkåren".
3. Att undvika frågan genom att svara på en delvis annan fråga.

Den svarande valde det tredje alternativet. Det undvikande svaret är här ett sätt att hantera en situation som skapas av ett typiskt journalistiskt arbetssätt. Med frågans hjälp intar journalisten en kritisk och misstänkliggörande position och försöker samtidigt skapa en sensationell nyhet. Förenklande och generaliserande påståenden (i detta fall i form av en fråga) tillhör nyhetsjournalistiken som genre (jfr Ekström 2000).

Här följer nu ytterligare ett exempel på samma typ av frågekonstruktion som genererar ett icke-svar. Här är den inte riktad till en politiker utan till ordföranden för Sverige television. Med exempel 2 vill jag ytterligare tydliggöra att det är frågan som skapar icke-svaret, detta oberoende av om det är en politiker eller inte som får frågan.

Frågan (rad 4) är en summerande följdfråga som formulerar om innebörden i det som den svarande sagt i den föregående turen. Omformuleringen höjer möjligen nyhetsvärdet men den bidrar samtidigt till ett icke-svar. Inte heller här är det troligt att journalisten ställt frågan för att få veta något utan snarare för att påstå något inför en publik av tv-tittare. Följdfrågan är formulerad som en ja/nej fråga men ett "ja" är uteslutet. Med ett ja skulle Leijon i nästa stund kunna få höra att hon bett politikerna "hålla truten". Hon vill sannolikt inte på detta sätt bidra till att skapa några konflikter. Som summerande fråga med anspråk på att uttolka vad den svarande redan sagt innebär den samtidigt att den svarande inte bara kan säga nej, detta utan att förklara

sig. Ett direkt nej på journalistens fråga skulle var ett innehållslöst svar och knappast i överensstämmelse med de förväntningar som frågan skapar. Den lösning som den svarande väljer i den situation hon har att hantera är att svara på frågan som om den frågade om *vad?* i stället för ja eller nej. Hon undviker den fråga som är formulerad och svarar istället på *vad* hon menar.

Sammanfattningsvis betraktar jag dessa två turtagningar som exempel på hur icke-svar genereras av summerande följdfrågor som är konstruerade på ett sådant sätt att det ena svarsalternativet framstår som ologiskt och det andra alternativet inte alls i överensstämmelse med den svarandes inställning. Det är frågans karaktär av *summerande följdfråga med nyhetsanpassad tillspetsning och generalisering* som försätter den svarande i en situation där han/hon skall ta ställning till två dåliga alternativ. Frågan skapar en situation där icke-svaret blir den mest rimliga responsen.

Frågor som genom inbyggda påståenden genererar icke-svar

Det är en vanlig egenskap i frågor att de inbegriper explicita eller implicita påståenden (Heritage 1999). En särskild typ av frågor är de där ett för intervjupersonen negativt påstående integreras som en självklar sanning och en förutsättning för frågan. Karaktäristiskt för dessa frågor är att den svarande inte kan svara på frågan med mindre än att hon indirekt accepterar kritiken, detta oavsett vilket svar hon ger. Frågor konstruerade på detta sätt är vanligt förekommande i sådana journalistiska intervjuer som går ut på att kritisera politiker inför en publik av tittare/lyssnare, utan att journalisterna överger sin formellt neutrala position (jfr Heritage och Greatbatch 1991, Nylund 2000). Turtagningen nedan ger ett exempel på en sådan fråga (rad 4-5) (exempel 3).

I frågan (rad 4-5) påstås att socialdemokraterna bara låtit en EU-kritiker vara kvar bland de nominerade på listan inför valet. Sakligt sätt är detta påstående inte kontroversiellt i sig. Ordvalet – "och

Exempel 2 (Speciellt 1999 10 24)

L = Leijon, ordf SVT

- 1 L: men oberoendet för ett företag är väldigt viktigt det är ingen stats tv som vi
- 2 har i det här landet och gud bevara oss för att få det för det har vi sett runt
- 3 om i världen
- 4 J: |men menar du att dom här ska hålla truten helt enkelt
- 5 L: |jag menar att
- 6 det är väldigt vanskligt när man går ut på det sätt som man har sagt här /.../

Exempel 3 (Speciellt 1999 06 20)

S = von Sydow

- 1 S: jaa att EU frågan är en kris fortfarande i det svenska samhället det tycker jag
- 2 därför den här finns det opinioner hos människor som inte kommer fram det
- 3 måste man ha klart för sig
- 4 J: ^lmen alltså kommer dom bättre fram om man gör som
- 5 ni då att låta en EU kritiker vara kvar på listan och så får det va bra med det
- 6 S: jo nu är det ju inte så att det är nån så att säga att vi inte kritiserar att det finns
- 7 problem till exempel
- 8 J: ^lnä men det säger ju alla att de är väldigt kritiska men nu
- 9 menar jag att ni är kända för menigheten som
- 10 S: ^lnä men man måste men man måste ju ändå lyfta
- 11 fram att EU har tillfört det svenska samhällsutvecklingen positiva saker /.../

så får det vara bra med” – markerar dock det negativa i socialdemokraternas agerande. Implicit ligger också påståendet att socialdemokraterna skulle ha varit ute efter att marginalisera kritikerna genom listans sammansättning. Frågan inbegriper således en tydlig kritik mot det parti som politikern företräder. Att svara ja eller nej vore oklokt eftersom det skulle innebära att den svarande accepterade det implicita påståendet i frågan.

Karaktäristiskt för frågor av detta slag är att de inte är formulerade för att ge journalisten eller tittarna svar på en fråga. De är formulerade i syfte att uttrycka en kritik som riktas mot den svarande och presenteras för tv-tittarna. De är möjligen formulerade för att framtinga en bekännelse.

Frågan i exempel 3 är så designad att den i princip omöjliggör ett ja. Det är självklart att politikern inte kan säga “ja kritiken kommer bättre fram om de inte får vara med på listan”. Den svarande har att välja mellan att bekänna “nej det gör dom väl inte”, att utmana genom att ifrågasätta påståendet i frågan, eller att undvika den. Svaret (rad 6-7) som politikern ger i detta fall är ett (något rörigt) försök till att utmana frågan.

De kritiska implikationerna i en fråga är inte sällan implicita och beroende av kontexten. Det krävs att vi känner kontexten för att förstå den kritiska innebörden. Här är ett exempel på detta där

den svarande inte svarar ja eller nej utan istället utmanar frågan (exempel 4).

Denna fråga ställs i ett politiskt sammanhang där Carl Bildt kritiserats för att inte ha prioriterat det borgerliga samarbetet. Den svarande uppfattar frågan direkt som en kritik och utmanar det implicita påståendet i frågan.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att inte heller denna typ av ja/nej fråga används för att få veta om det är ja eller nej. Frågan är så konstruerad att vare sig ja eller nej är ett rimligt svar. Frågan försätter politikern i en sådan situation att ett icke-svar blir det mest kompetenta sättet att hantera situationen.

När frågan efterlyser ställningstaganden som politikern inte kan göra i den aktuella situationen

Det är tämligen vanligt att politiker ombeds ta ställning i frågor som de i den aktuella situationen knappast kan eller bör ta ställning till. Den mest näraliggande formen av svar är då en utmaning eller ett undvikande. I dessa fall är det inte själva frågekonstruktionen som framkallar icke-svaret. Det handlar snarare om vad politiker bör svara på och inte. Om detta kan naturligtvis journalisten,

Exempel 4 (Speciellt 1999 08 29)

L = Lundgren, politiker

- 1 J: kommer du att ägna dig ahh mer än Carl Bildt åt borgerligt samarbete
- 2 L: alltså (flinar) Carl Bildt ledde en borgerlig regering jag har sett Carl Bildt
- 3 ägna sig
- 4 J: ^lhan har varit utomlands länge
- 5 L: nä men jag har sett Carl Bildt verkligen ägna sig åt verkligen åt
- 6 borgerligt samarbete /.../

Exempel 5 (Speciellt 1999 12 19)

R = Rosengren, näringsminister

- 1 J: önskar du önskar du en börsintroduktion en privatisering av Telia
- 2 R: jag vill uttrycka mig så här att den frågan vill jag avvakta med att svara på
- 3 vad jag önskar vi måste så att säga ha lite mer seriös och lugn diskussion
- 4 nu och inte bara rusa iväg åt ena eller andra hållet

politikern och publiken ha olika uppfattningar. Här är ett exempel.

Svaret är här i exempel 5 det vi kallar en utmaning. Den svarande utmanar frågans frågande kraft genom att säga att han inte kan svara. Det är inte frågekonstruktionen som framkallar ett icke-svar utan det faktum att journalisten ber politikern ta ställning till något som han i egenskap av näringsminister inte vill ta ställning till offentligt i den aktuella situationen. Intervjun utspelar sig nära efter det att affären mellan Telia och Telenor har misslyckats och avbrutits. Näringsministerns icke-svar framstår som ett kompetent sätt att hantera situationen. Det vore knappast förenligt med hans roll som näringsminister att föregripa de kommande diskussionerna om Telia genom att svara ja eller nej på den aktuella frågan.

Vid flera tillfällen i programmet Speciellt utmanande politikerna den fråga de fick, detta med (direkt eller indirekt) hänvisning till att de inte kunde eller ville föregripa en utredning eller en pågående process. Vid ett tillfälle ombads t ex Mona Sahlin att uttala sig om konsekvenserna av en utredning som skulle presenteras för Sahlin dagen efter tv-programmet. Journalisten presenterade tänkbara re-

sultat av utredningen och ställde frågor utifrån detta. Sahlin svarade: "Jag tror inte du blir så förvånad om jag säger att jag vill gärna ta emot rapporten först ..." Frågor av detta slag kan ses som uttryck för att journalisterna vill få fram nyheter så tidigt som möjligt men frågorna tenderar att generera icke-svar.

Med frågorna försöker journalisterna dra in politiken i mediernas offentlighet. Med icke svaren markerar politikerna att det finns politiska samtal som bör föras i andra sammanhang, som inte bör styras av mediernas logik.

Frågor som försöker få politiker att ta ställning till sådant som de tidigare sagt att de av principiella skäl inte tar ställning till

I vissa fall kan den aktuella turtagningen ha föregåtts av en intervjusekvens där den svarande framhållit att hon inte svarar på en viss typ av frågor. Det händer att journalisterna likafullt försöker få den svarande att svara. I exempel 6 har politikern tidigare i samma samtal framhållit att hon inte besvarar några frågor som har att göra med SVT:s

Exempel 6 (Speciellt 1999 10 24)

U = Ulvskog, socialdemokrat minister

- 1 U: /.../ nu är det naturligtvis så att läget är svårare men vi utgår ju ifrån att den
- 2 ordförande som regeringen har utsett ah övriga styrelsen är i huvudsak
- 3 utvald på andra sätt ah att den kämpar nu för att få ihop detta och det är inte
- 4 vår sak att gå in och styra
- 5 J: loch ena en splittrad styrelse
- 6 U: ja jag svarar inte på den typen utav frågor utan jag tror att det är väldigt
- 7 viktigt om man är rädd om public service att inte klampa in som
- 8 regeringsledamot och lägga sig i detta och vi har inte gjort det under
- 9 hela denna process detta är en icke politikerstyrd utveckling som /.../
- 10 J: den här pressrealesen du gav ut för ett tag sedan där du uttryckte ditt
- 11 förtroende för SVT:s styrelse uttryckte du där förtroende för Lars Weiss eller
- 12 icke den är så skriven att man faktiskt inte kan se det
- 13 U: Den det pressuttalandet kom till efter att journalister under ungefär en veckas
- 14 tid hade försökt å tvinga fram just den där typen av uttalanden som kan ge
- 15 public service belackare en chans att beskriva Sveriges television som en
- 16 statstelevision men i ett visst läge så blir man faktiskt tvungen att tala om att
- 17 det är klart att man har förtroende för styrelsen annars skulle ju inte
- 18 styrelsen sitta kvar

styrelses arbete, eller frågan om utnämningen av ny VD. Hon har förklarat att hon inte vill svara på sådana frågor då det kan tolkas som att hon lägger sig i det hon inte bör lägga sig i. I förlängningen kan detta enligt politikern användas som argument mot public service. Med frågorna i intervjusekvensen försöker journalisten ändå få politikern att uttala sig om detta. Den svarande väljer att svara undvikande. Frågorna (rad 5 och 10-12) ställdes trots att den intervjuade politikern tidigare sagt att hon inte svarar på frågor av detta slag.

Den första frågan (rad 5) är syntaktiskt formulerad som ett påstående men har i praktiken funktionen av en ja/nej fråga. (Detta framkommer av intonationen, som dock inte syns i den transkribering jag gjort.) Politikern svarar med en utmaning där hon talar om att hon inte svarar på sådana frågor. Nästa fråga är formulerad som en ja/nej fråga. Här försöker journalisten få den svarande att indirekt ändå uttala sig om den typ av frågor som hon tidigare sagt att hon inte svarar på (frågan om hon har förtroende för den nye VD:n eller ej). Politikern undviker frågan. Icke-svaret är ett skickligt sätt att hantera den situation som journalisten försätter politikern i. Hon kommenterar påståendet i frågan (att hon uttryckt sitt förtroende för styrelsen) men svarar inte på frågan (om detta innebär att hon också uttryckt förtroende för den nye VD:n).

Frågor som i sig är närmast omöjliga att svara på

Det händer att politiker får frågor som är närmast omöjliga att svara på beroende på själva innehållet i frågan, vad den frågar om. Det kan vara frågor som efterlyser omöjliga förutsägelser in i framtiden, frågor om sådant som den tillfrågade saknar kunskaper om, eller frågor som är så generella och/eller oprecisa att de av den anledningen är svåra eller närmast omöjliga att besvara.

Den sista frågan (rad 5-6) i exempel 7 är ett exempel på en fråga som är oprecis och generell och

dessutom efterlyser en förutsägelse in i framtiden. Om den svarande tar frågans innehåll på allvar blir den närmast omöjlig att svara på. Hur skall socialministern kunna avgöra om sjukvården blir bra? Bra med avseende på vad och för vem? Frågan ställer den svarande inför en situation där det finns ett flertal rimliga lösningar, bla följande tre: (1) att svara lika allmänt som frågan är ställd (t ex *ja då får vi en bra sjukvård*) trots att svaret därigenom blir ganska meningslöst; (2) att med en fråga be intervjuaren precisera sig först så att det därefter blir möjligt att svara på frågan (*bra med avseende på vad?*); (3) att utmana frågans kraft genom att på ett eller annat sätt tala om att frågan inte går att svara på. Politikern valde i detta fall det tredje alternativet (rad 7-8).

Orsaker till icke-svar **Nivå 2: Turtagningens form**

Icke-svar kan vara ett resultat av turtagningens konkreta form snarare än frågans konstruktion och innehåll. Karaktäristiskt för den journalistiska intervjun som en typ av institutionaliserat samtal är att samtalet följer vissa normerande procedurer/regler (Heritage och Greatbatch 1991). Dessa regler ger turtagningen en form som skiljer den från t ex vardaglig konversation. Till dessa regler hör t ex att det är intervjuaren som har den exklusiva rätten att välja ämne och ställa frågor, och därigenom styra samtalet. Den svarande talar endast när han/hon får en fråga. Frågan skapar i sin tur förväntningar på ett svar. Karaktäristiskt för intervjun som ett institutionaliserat samtal är också att den innehåller förhållandevis lite samtidigt prat. Intervjuaren och den intervjuade väntar vanligen på sin tur i turtagningen och uppfyller sina roller som utfrågare och svarande. Denna institutionaliserade form innebär att journalistens frågor oftast följs av ett svar.

I vissa situationer kan emellertid turtagningens konkreta form avvika från detta mönster. Själva turtagningen kan bidra till att ställda frågor inte

Exempel 7 (Speciellt 1999 04 11)

E = Engkvist socialminister

- 1 E: /.../ å vi måste komma upp i närmare 10 procent (sjukvårdens andel
- 2 av BNP, min anm.) för att vi ska klara dom anspråk som sjukvården har
- 3 J: vad får vi då får vi får vi en
- 4 E: lvi får en bättre vi får en bättre sjukvård
- 5 J: lja vi får en bättre ja det
- 6 hoppas jag verkligen men får vi en bra sjukvård
- 7 E: jaa då ah tänkte jag säga det vågar jag inte alldeles säga men vi får ju en
- 8 betydligt bättre sjukvård

blir besvarade. Det tydligaste exemplet på detta är när den svarande ignorerar en fråga som annars skulle avbryta henne i något hon är på väg att säga. Den svarande kan då välja att undvika frågan för att kunna fullfölja sitt svar.

I det journalistiska intervjuandet är det tämligen vanligt att journalisten försöker bryta in och avbryta den svarande med en ny fråga. Detta kan vara ett uttryck för journalistikens kritiskt granskande ambitioner, men också ambitionen att upprätthålla kontroll över samtalet och styra dess agenda. Hur de inbrytande frågorna fogas in (t ex koordineras tidsmässigt i förhållande till den svarandes prat) avgör vilka förväntningar som ställs på den svarande att svara på den inbrytande frågan.

I vissa fall lyckas inte intervjuaren avbryta den intervjuade som därigenom kan fortsätta prata och låta bli att svara på den nya frågan utan att bryta mot några förväntningar. Om frågan fogas in på ett sådant sätt att den verkligen avbryter skapas en situation som den svarande kan hantera på åtminstone tre olika sätt: (1) att låta sig avbrytas och svara på fråga, (2) att strunta i frågan och prata vidare som om den inte ställts, (3) att kort markera att han hört frågan för att sedan ändå undvika den. I praktiken finns det ett flertal olika strategier som utgör varianter på den tredje lösningen av situationen. Jag skall inte här fördjupa mig i detta utan bara ge ett exempel (exempel 8).

I den situation som här exemplifieras kan vi inte slutgiltigt bedöma varför den svarande undviker att svara direkt ja eller nej på den fråga som försöker avbryta svarsturen. Att frågan avbryter har betydelse. Den svarande vill uppenbarligen prata till punkt. Men kanske är det också så att hon av andra skäl inte vill svara direkt på den ja/nej fråga som ställs. Den svarande hanterar situationen genom att inte låta frågan ta över. Hon börjar sitt svar innan frågan är färdigställd (samtidigt prat) och inleder med en markör (rad 8) – ”å ja får ja ...” – som visar att hon hört frågan men som motiverar att hon ändå fortsätter den utläggning hon inlett.

Exempel 8 (Speciellt 1999 10 24)

- 1 L: jaa det är ju precis som du säger att en majoritet i styrelsen har efter
- 2 att ha diskuterat den här frågan mycket noga dels då hört vad Lars Weiss
- 3 har sagt om sina egna affärer dels /.../ och frågan är kommer han i den här
- 4 stormen att kunna klara det kommer han att kunna ägna tillräckligt mycket
- 5 tid åt att diskutera dom djupa viktiga frågorna för public service
- 6 J: ^lmen måste han inte
- 7 ha hela styrelsen bakom sig
- 8 L: ^lå ja får ja å då har en majoritet av styrelsen gjort den bedömningen jaa
- 9 vi tror att han klarar det här och därför så har vi gjort den bedömningen /.../

Orsaker till icke-svar Nivå 3: Samtalsgenre

De samtal i programmet Speciellt som undersökts i denna studie innehåller ett stort antal icke-svar som inte kan förklaras av vare sig frågans konstruktion eller med hänvisning till sådana aspekter av turtagningens form som jag behandlat ovan. Hur skall vi förklara dessa icke-svar?

Här skall jag argumentera för att själva samtalsgenren påverkar de intervjuades benägenhet att svara på frågor. Yttrandet (som t ex ett icke-svar) är som Linell uttrycker det ”situerade” i en genre-specifik aktivitet.

Acts, utterances and sequences in discourse are always essentially situated within an embedding activity (dialogue, encounter) which the interactants jointly produce. This activity can most often be seen as representing some general type or as belonging to a particular genre (Linell, a.a. s. 87).

Varje genre är förknippad med konventioner, förväntningar, möjligheter och begränsningar som påverkar det konkreta samtalet, de medverkandes agerande och de yttranden som görs. Svar som följer efter en fråga är inte bara ett svar på frågan utan samtidigt en respons på den (genrespecifika) aktiviteten som helhet.

Speciellt är ett program som med avseende på genre kan beskrivas som en blandning av debatt och flerpartsintervju. Programledaren intar både rollen som intervjuare och som debattledare. Till stor del bjuds deltagarna in i samtalet genom programledarens frågor men det händer också att deltagarna får eller tar ordet utan att ha fått en fråga. Grovt kan vi skilja fyra olika sätt på vilka deltagarna kan få ordet: (1) Genom en fråga; (2) Genom en kommentaruppmaning; (3) Genom att programledaren överlämnar ordet utan fråga eller kommentaruppmaning; (4) Genom att deltagarna tar ordet själva.

Exempel 9 (Speciellt 1999 10 24)

L = Leijon, ordförande i Sveriges televisions styrelse

- 1 J: Anna Greta Leijon ordförande i Sveriges televisions styrelse va har kritikerna
- 2 fel
- 3 L: ja låt mig börja med det som Lennart Daleus sa ahh därför att jag tycker att det
- 4 är oerhört viktigt att det här är ett självständigt företag /.../

Inom denna hybrid mellan intervju och debatt finns åtminstone två karaktäristiska egenskaper som kan förklara att frågor följs av icke-svar.

1. I en samtalsituation där utfrågning och debatt blandas ligger det nära till hands att den svarande uppfattar frågor som en allmän inbjudan att delta i samtalet. I *Speciellt* händer det att den svarande utnyttjar turen, som han/hon får av en fråga, inte till att besvara frågan utan till att säga sin mening i en pågående diskussion. Särskiljande för olika samtalsgenrer där frågandet är en central handling är att frågans styrande kraft som fråga varierar. I den hybridform som *Speciellt* representerar är frågans styrande kraft svagare än vissa andra sammanhang. För programledarna fungerar frågorna delvis som ett sätt att föra samtalet vidare utifrån ett på förhand planerat manus. Intervjuaren bryr sig sällan om att upprepa frågan när den förblir obesvarad. I andra intervjusituationer som har karaktären av mer renodlad utfrågning (t ex ett förhör i en domstol eller en anställningsintervju) är frågans styrande kraft starkare. Här ställs högre förväntningar på svar från den intervjuade och intervjuaren kan upprepa frågan om det behövs för att få svar på en angelägen fråga.

2. I ett program av detta slag, med ett flertal deltagare, händer det att den svarande vill kommentera eller bemöta något som sagts i ett tidigare inlägg. När den svarande får en fråga tar han/hon chansen att kommentera något av de tidigare inläggen. Svaret är då ett svar, dock inte på den närmast föregående turen/frågan.

Jag nöjer mig med att ge ett exempel som illustrerar punkt två (exempel 9).

Här utnyttjar den svarande turen för att bemöta ett tidigare inlägg. Därigenom blir hennes handling inte heller ett svar på frågan.

Orsaker till icke-svar Nivå 4: Tv-journalistiken och den politiska offentligheten

TV-journalistiken utgör sedan flera decennier tillbaka en helt avgörande del av den offentlighet genom vilken politiken och politiker blir kända för en bredare allmänhet. När politiker deltar i mediernas

offentlighet sker detta till mycket stor del inom ramen för journalistiska intervjuer (Ekström 2000). Kännetecknande för intervjuer är att det är den som ställer frågan som styr och bjuder in den svarande, som sätter agendan och bestämmer vad den svarande skall svara på. Samtidigt vet vi att framträdanden i medierna kan vara av avgörande betydelse för politikens popularitet och legitimitet.

Dessa strukturella förhållanden, som i vissa fall beskrivs i termer av politikens medialisering, kan vara en av förklaringarna till politikernas benägenhet att i vissa situationer utnyttja frågor till att göra något annat än att ge direkta svar. Med tanke på att politiker får tillträde till tv-mediets offentlighet nästan enbart som intervjuade är det inte orimligt att de i vissa fall utnyttjar dessa situationer för att föra fram åsikter, eller bemöta kritik, även i situationer där frågan inte frågar efter det som politikern vill tala om.

En särskild typ av icke-svar är det jag kallat utnyttjanden. I dessa svar utnyttjar den svarande turen för att ta upp en annan fråga, för att föra fram ett budskap, ett argument som inte har med den ställda frågan att göra. Dessa utnyttjanden inbegriper det Greatbatch (1986) kallat "agenda-shifting procedures". Politikern tar svarsturen för att ändra den agenda som frågan försökt etablera. Just denna typ av svar (som dock var ganska ovanliga i de studerade programmen) kan delvis förklaras i relation till det politiska samtalets specifika villkor i den av medierna och journalistiken kontrollerade offentligheten.

Sådant agenda-shifting kan inleda en tur som inte alls ger ett svar på den ställda frågan men det kan också följa efter att den svarande faktiskt svarat på frågan. I det senare fallet används turen för att både svara på frågan och ta upp något annat som ändrar inriktningen på samtalet.

Istället för att svara på frågan i exempel 10 utnyttjar Rosengren turen för att ta upp något som han uppenbarligen anser viktigt att poängtera. Han byter inte helt ämne, det handlar fortfarande om svenska Telias samarbete med norska Telenor, men han tar upp en annan aspekt av detta än vad frågan frågar om. Agendan förskjuts. Denna förskjutning motiveras i inledningen av turen (rad 4). Rosengren

Exempel 10 (Speciellt 1999 12 19)

R = Rosengren, näringsminister

- 1 J: jag tänkte gå till Björn Rosengren vad vad funder vad vill du göra nu ahh ja
- 2 menar tänker du gå i spetsen för å hitta på nåt nytt med Norge eller är det för
- 3 evigt avslutat kapitel under denna mandatperiod i alla fall
- 4 R: får jag först säga det att ahh när det gäller den här fusionen så har mycket gått
- 5 mycket bra och fra – om man tittar framför allt om man tittar på den här middle
- 6 management nivån det har alltså varit oerhört gott samarbete och känsla för att
- 7 det här ska bli nånting och därmed menar jag det att mycket har varit
- 8 väldigt bra det är det första jag vill säga när det sen gäller framtiden så är
- 9 det viktigaste nu att se till att ahh å det tror jag kommer å gå snabbt å det
- 10 kommer å gå bra och det är att lösa upp den här fusionen /.../

tycks vara medveten om att han bryter mot frågans styrande kraft eftersom han motiverar detta med "får jag först säga ...". Att den intervjuade valde att förskjuta agendan kan naturligtvis inte förklaras på ett enkelt sätt. En sak som troligen spelade in var dock det sammanhang som programmet utgjorde. Samtalet som förts i programmet om samarbetet mellan Telia och Telenor hade kretsat mycket kring problemen och konflikterna som varit inbäddade i den tänkta fusionen. Som ansvarig minister ville Rosengren uppenbarligen ta chansen att korrigera bilden och framhålla även positiva aspekter av samarbetet.

Denna typ av utnyttjande icke-svar, som innebär att den tillfrågade förskjuter agendan, är naturligtvis inte typiska för just politiker. Även andra aktörer är angelägna om att kunna påverka den bild som ges i medierna av en verksamhet de varit inblandade i, eller är ansvariga för.

En förskjutning av agendan kan också vara ett uttryck för att politiker (eller andra svarande) anser att samtalet borde handla om andra saker än det in-

tervjuaren frågar om. Därigenom utmanar den svarande den maktrelation som är karaktäristisk för intervjun och gör anspråk på att få delta i definition av agendan. Genom ett icke-svar visar den svarande för en stund att han/hon inte helt kan acceptera att journalistiken skall bestämma dagordningen för det offentliga politiska samtalet.

I exempel 11 förskjuter politikern agendan i syfte att kunna föra fram ett politisk budskap. I en del av svaret framhåller han även explicit att man borde förskjuta agendan, dvs att samtalet borde handla om något annat än vad det hittills gjort (se rad 13). Att den svarande tar sig friheten att på detta sätt kommentera inriktningen på diskussionen kan även ses som ett uttryck för de genrespecifika egenskaper som beskrivits under analysnivå 3.

Vad jag argumenterat för är att den medierade offentligheten skapar en situation för politiker (och även andra aktörer) som innebär att de ibland måste förskjuta agendan i form av utnyttjande svar för att överhuvudtaget ha en chans att föra fram sina uppfattningar offentligt. Det finns emellertid

Exempel 11 (Speciellt 1999 11 21)

L = Lundgren, moderat

- 1 J: vad säger ni till exempel Bo Lundgren är det är det är det nånting som skiljer
- 2 en ett moderat ja (från ett socialdemokratiskt ja till EMU, min anmärkning)
- 3 L: ^lmen men framför allt hela den här diskussionen för det första
- 4 den fråga vi nu diskuterar det är inget internt socialdemokratiskt jippo utan det
- 5 är faktiskt en fråga som rör hela nationen och i nationens intresse
- 6 J: ^lmen det har ju
- 7 ett visst intresse vad socialdemokratin tycker
- 8 L: ^lnä men >>
- 9 >> jo det är ju klart att det har ett intresse va men hela diskussionen här
- 10 visar ju hur ett stort parti även om det bara representerar en tredjedel av
- 11 väljarna ändå liksom hattar fram och tillbaka vågar inte ta ställning klarar inte
- 12 av det det är ju mycket bekymmer – bekymmersamt att man har den situationen
- 13 därför att det grundläggande och viktiga som vi borde diskutera i detta program
- 14 snarare än det politiska spelet som är ganska trivialt på ett vis det är ju att
- 15 fundera kring vad är det det här betyder egentligen vi har ett EU som /.../

Exempel 12 (Speciellt 1999 06 20)

E = Esaiasson, forskare

- 1 J: Peter Esaiasson vår andra statsvetare ikväll ahh Olof Pettersson säger
- 2 att det är dom välutbildade dom intresserade tjänstemännen som går
- 3 och väljer vilka är det som inte röstar som har valt att överhuvudtaget
- 4 inte gå iväg
- 5 E: ja det är ju dom andra förstås va men det men huvu huv
- 6 J: ljaha kan du kan du kan du
- 7 karakterisera dom
- 8 E: jaa jag skulle snarare säga att det finns en risk att man hamnar i en
- 9 inhemsk debatt när man pratar om att valdeltagandet är så lågt i Sverige
- 10 utan det intressanta eller det det spännande med det här valet är ju att det
- 11 ser ungefär likadant ut över hela Europa att man vi kanske vi ska alltså
- 12 glömma bort dom inhemska faktorerna det är inte dom som betyder nåt i
- 13 första hand utan det är det är alltså ett lågstimulival /.../

även ett annat grundläggande förhållande som bidrar till att skapa utnyttjande svar. TV-journalistiken är som produktions- och samtalsform förknippad med *förberedda framträdanden* på offentlighetens scen. Icke-svar kan vara ett resultat av att den intervjuade har förberett vad han/hon skall säga när han/hon får ordet i programmet. Detta förhållande kan leda till att den svarande säger vad han/hon tänkt säga delvis oberoende av hur frågan formuleras. Denna typ av förberedda framträdanden (som leder till att svaren blir icke-svar) är knappast typiska för politiker. I programmet *Speciellt* svarade journalister och forskare i flera fall med yttranden som framstod som förberedda uttalanden och som inte svarade på den ställda frågan.

I exempel 12 ser vi tydligt att den svarande vill komma ifrån frågan för att istället kunna säga det han skulle vilja säga (och kanske förberett). Med ett "men" (rad 5) som övergång försöker den svarande behålla ordet men det är intervjuaren som tar ordet för att upprepa och specificera frågan om vilka det är som inte röstar (rad 6-7). Den svarande väljer nu att inte svara utan utnyttjar turen för att säga något annat. Det kan naturligtvis finnas flera orsaker till att han inte svarade. Kanske är det så enkelt som att han inte kunde svara men inte ville framstå som svarslös?

Exempel 13 (Speciellt 1990 01 31)

Jo = Jonsson, fackordförande

- 1 Jo: jo jag tror alltså att vi kommer komma ut med vissa saker i den här
- 2 tillväxtgruppen vi kommer att hitta saker som näringsliv fack>>
- 3 J: som>>
- 4 Jo: >>och politiker är överens om
- 5 J: >>som Ford måste bry sig om
- 6 Jo: som hela det svenska företagsklimatet mår väl av i ett litet land som
- 7 Sverige /.../

Andra orsaker till icke-svar

Det är inte så att alla icke-svar kan förklaras i relation till de mekanismer som hittills behandlats. I materialet från programmet *Speciellt* finns en rad icke-svar på ja/nej frågor som knappast kan förklaras med vare sig själva frågekonstruktionen, med turtagningens form, med de normer som skapas i den specifika blandgenren, eller med hänvisning till den medierade offentlighetens specifika villkor.

Vissa icke-svar på ja-nej frågor tycks vara ett resultat av att den svarande helt enkelt vill undvika att erkänna ett visst förhållande eller ta ställning i en obekväm fråga. Undvikande svar kan här vara en strategi för att slippa göra erkännanden eller ta ställning till något som är känsligt, kontroversiellt eller på annat sätt obekvämt. Möjligen är det denna typ av icke svar som ligger bakom den populära föreställningen att politiker av strategiska skäl undviker att svara på frågor som de borde kunna svara på. Kanske är det så att politiker särskilt ofta ställs inför sådana känsliga frågor? I programmet *Speciellt* var detta emellertid en situation som olika aktörer ställdes inför. Se exempel 13.

Yttrandet på rad 5 är en frågande talhandling (som syntaktiskt är formulerad som ett påstående). Svaret som följer är undvikande. Den intervjuade

svarar på något annat än vad intervjuaren frågar om. I detta fall framstår icke-svaret som en strategi för att slippa svara på en något besvärlig fråga. Icke-svaret kan tolkas som ett uttryck för att Jonsson inte vill erkänna att Ford nog inte behöver bry sig om tillväxtgruppens förslag. Istället föredrar Jonsson att lyfta fram det som är positivt med förslaget.

Avslutande kommentarer

Denna artikel presenterar en samtalsanalys av frågor och svar i programmet *Speciellt*. Två frågor ställdes inledningsvis: (1) Är det så att just politiker är särskilt dåliga på att besvara frågor när de intervjuas i medierna? (2) Vilka är orsakerna till att politiker undviker att besvara frågor (när de nu gör det)?

Med hänvisning till det studerade materialet är svaret på den första frågan: Nej. Det finns ett fåtal tidigare studier av politiska intervjuer utifrån vilka man dragit slutsatsen att just politiker ofta undviker att besvara frågor. Dessa studier har två uppenbara begränsningar. Antingen undersöks enbart intervjuer med politiker, vilket innebär att det inte finns några möjligheter till jämförelser och därmed inga möjligheter att uttala sig om vad som är typiskt för just politiker. I andra fall görs jämförelser, men då mellan olika samtalsgenrer (politiska intervjuer jämförs med t ex domstolsförhör). Dessa studier säger inget om vad som är typiskt för politiker utan snarare vad som är typiskt för en viss samtalsgenre. I den studie som presenterats i denna artikel har jag jämfört olika aktörer som intervjuas i ett och samma program. Resultatet visar att politikerna ger direkta svar på frågor i lika stor utsträckning som andra intervjuade (forskare, journalister, representanter för intresseorganisationer etc).

Så till den andra frågan ovan. Den detaljerade samtalsanalysen visar att en inte obetydlig del av icke-svaren kan förklaras av den föregående frå-

gan. Frågan försätter den intervjuade i en sådan situation att icke-svaret blir det mest kompetenta sättet att hantera situationen. I artikeln uppmärksammas flera typer av frågestrategier som genererar icke-svar. Det är emellertid otillräckligt att enbart fokusera interaktionen mellan fråga och svar. Denna interaktionens micronivå måste kontextualiseras, dvs relateras till mekanismer på andra analysnivåer om vi vill kunna förklara de intervjuades agerande. I artikeln presenteras en modell innehållande fyra analysnivåer.

Den journalistiska intervjun är ett maktspel. Journalisterna agerar inom ramen för en formell neutralitet men utövar med intervjuandet makt över hur politiken skall beskrivas, vilka roller politiker skall få i offentligheten, hur agendan skall definieras, vilka politiska samtal som skall dras in i mediernas offentlighet och underkastas medie-logiken. Politikernas svar är delvis strategier i detta maktspel.

Det finns en populär föreställning – en myt – att just politiker ofta undviker att svara på frågor för att i strategiskt syfte föra fram sina egna politiska budskap. Det material som jag studerat ger inget som helst empiriskt stöd för denna myt. Det återstår naturligtvis att undersöka detta vidare med andra empiriska material.

När politiker deltar i mediernas offentlighet sker det oftast inom ramen för journalistiska intervjuer. Journalistiska intervjuer är en samtalsform (innehållande regler och konventioner, dominansförhållanden och språkliga strategier) som i en grundläggande mening strukturerar det offentliga politiska samtalet. Studier av dessa samtal är därför *en* väg till djupare detaljerade kunskaper om de mekanismer som på olika nivåer bidrar till det vi med ett övergripande begrepp kallar politikens medialisering. Denna artikel ger bara ett exempel på vad samtalsanalyser kan ge för kunskaper om politikens villkor i mediesamhället.

Referenser

- Bavelas, Janet B.; Black, Alex; Bryson, Lisa and Mullett, Jennifer (1988) 'Political Equivocation: A Situational Explanation', *Journal of Language and Social Psychology* 7(2): 137-145.
- Bull, Peter (1994) 'On Identifying Questions, Replies and Nonreplies in Political Interviews', *Journal of Language and Social Psychology* 13(2): 115-132.
- Bull, Peter och Mayer, Kate (1993) 'How Not to Answer Questions in Political Interviews', *Political Psychology* 14(4): 651-666.

- Corner, John (1999) *Critical Ideas in Television Studies*. Oxford: Oxford University Press.
- Ekström, Mats (2000) 'Politicians Interviewed on Television News' (insänd).
- Ekström, Mats och Andersson, Cathrin (1999) 'När väljarna skall mobiliseras. Valrörelsen 1998 i ett jämförande perspektiv'. I: E Amnå (red.) *Valdeltagande i förändring*. SOU 1999:132.
- Greatbatch, David (1986) 'Aspects of Topical Organization in News Interviews: The Use of Agenda-shifting Procedures by Interviewees. In: R Collins m fl (red.) *Media, Culture and Society*. Beverly Hills: Sage.
- Harris, Sandra (1991) 'Evasive Action: How Politicians Respond to Questions in Political Interviews. In: P. Scanell (ed.) *Broadcast Talk*. London: Sage.
- Heritage, John (1985) 'Analyzing News Interviews: Aspects of the Production of Talk for an Overhearing Audience'. In: T.A. van Dijk (ed.) *Discourse and Dialogue*. London: Academic Press.
- Heritage, John (1999) 'Question Design', paper presented at the conference Broadcast Conversation: Interaction in the Media, Roskilde universitet 25-26 mars, 1999.
- Heritage, John and Greatbatch, David (1991) 'On the Institutional Character of Institutional Talk: The Case of News Interviews', in D. Boden och D.H. Zimmerman (eds) *Talk and Social Structure*. Cambridge: Polity Press.
- Linell, Per (1998) *Approaching Dialogue. Talk, Interaction, and Contexts in Dialogical Perspectives*. Amsterdam: John Benjamins.
- Nylund, Mats (2000) *Iscensatt Interaktion. Strukturer och strategier i politiska mediasamtal*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet.
- Zimmerman, Don H och Boden, Deirdre (1991) "Structure in Action: An Introduction". I: Deirdre Boden och Don H Zimmerman (red) *Talk and Social Structure*. Cambridge: Polity Press.

